

HDRIZ AJETI

RRUGA E ZHVILLIMIT TË GJUHËS LETRARE SHQIPE NË KOSOVË

Rruga e derisotme e zhvillimit të gjuhës letrare shqipe ndër shqiptarët që jetojnë në Jugosllavi, ka pasur etapat e saj që janë njëkohësisht etapa historike të popullit shqiptar.

Procesin e pandërprerë të zhvillimit të gjuhës letrare që mund ta quanim histori të gjuhës letrare shqipe, do ta ndanim në dy periudha të mëdha, në periudhën parakombëtare a të pararilindjes, që përfshin shekujt XVI-XVII dhe fillimin e shekullit XIX, ndërsa etapa e dytë e historisë së gjuhës letrare shqipe nis me gjysmën e dytë të qindvjetëshit XIX e arrin deri në ditët tona. Këto periudha dallohen nga një varg veçorish të karakterit gjuhësor e historik.

Për historinë e gjuhës letrare shqipe «Meshari» i Buzukut shënon një kapërcyell me rëndësi të dorës së parë, sepse me botimin e tij gjuha shqipe zë të ngrihet në shkallën e një gjuhe të shkrimit kur shqiptarët nisin e kapin fillet e kulturës, atëhere me karakter fetar — laik. Lidhur me gjuhën e «Mesharit» të Buzukut do theksuar një moment i rëndësishëm, që këtu kemi të bëjmë me një traditë të shkrimit të kësaj gjuhe, përndryshe nuk mund të kuptohen me gjithë lëkundjet dhe inkonsekuencat, stabilizimi i formave fonetike, morfologjike dhe visari leksikor i veprës së përmendur.

Karakter të përgjithshëm ka edhe gjuha e shkrimtarëve që vijnë pas Buzukut: Budit, Bogdanit e të tjerëve, që duhet të lidhet me ekzistimin e një tradite shkrimi të gjuhës shqipe, para se të dalë kjo lagje shkrimtarësh me Buzukun në krye. Baza e gjuhës së tyre ishte, pa kurrfarë dyshimi, e folmja e secilit autor veç e veç e karakteri i përgjithshëm i gegërishtes së tyre mbidialektore, do kërkuar të qëndrimi i shkrimtarëve të zënë ngoje në krahina të tjera dhe njohja nga ana e tyre e ligjërimeve të tjera të shqipes.

Tipare themelore të gjuhës sonë letrare parakombëtare, sipas Androkli Kostallarit, mund të quhen këto:

a) «Copëzimi i madh i bazës dialektore të gjuhës së shkrimit dhe funksionimi paralel i disa varianteve letrare të tipit njëkrahinor a disakrahinor»;

b) «Mbizotërimi i zhvillimit të veçuar e divergjent të varianteve krahinore me një farë konvergjence kryesisht brendadialektore»;

c) «Shkalla e ulët e normalizimit, qoftë brenda varianteve, qoftë midis tyre, dhe afëria e madhe, për të mos thënë gati përputhja e

strukturës fonetiko-gramatikore e leksikore të varianteve letrare me strukturën e të folmeve e të nëndialekteve përkatëse»¹.

E gjuha e shkrimtarëve gegë të Veriut e të Kosovës të shekujve XVI-XVII, na paraqitet më komplekse, një gegërishte më e përgjithshme, e ngritur në një gjuhë shkrimi mbidialektore. Mirëpo, funksionet shoqërore të asaj gjuhe ishin ngushtësisht të kufizuara; gjuha e shkruar me karakter fetar përdorej në një rreth të ngushtë klerikësh dhe me që letërsia fetare e asaj kohe i kushtohej një pjese të kufizuar të shqiptarëve të besimit katolik, ajo s'kishte si të përhapej në masat e gjera të popullit shqiptar, përveç të tjerash edhe për arësye të karakterit fetar. Rëndësi të madhe në planin funksional kishte mospërdorimi i shqipes së shkruar në këtë periudhë si gjuhë shtetërore, as si gjuhë themelore e arësimit, në mungesë të shtetit, së paku në kuptimin e atëhershëm të organizimit të tij me institucionet arësimore-kulturore dhe me mekanizma të ngritura të tjera; përkundrazi zhvillimi i gjuhës bëhej në kushtet e përndjekjeve politike dhe fetare.²

Në periudhën e pushtimit osman gjuha shqipe zhvillohej, duke u përdorur në kushte të veçanta. Në kushtet e forcimit të pushtetit, ngritja e institucioneve arësimore-kulturore të pushtuesit osman, kishte për qëllim nënshtrimin shpirtëror të popujve të Ballkanit, rrafshimin shpirtëror të të gjithë popujve që përfshiheshin në gjirin e Perandorisë, errësimin e shuarjen e elementëve thelbësorë të vetëdijes së kombësisë, sikundër janë gjuha dhe formimi shpirtëror që mbështetet në tradita të vjetra e të thella popullore dhe më në fund asimilimin e plotë të popujve. Ky ishte objektivisht e në instancë të fundit qëllimi i ekzistencës së institucioneve politike, kulturore që kishin një rrjetë të gjerë në Shqipëri e kudo që brenda kufijve të Perandorisë osmane gjëllohin shqiptarët. Letërsia që zhvillohej në atë kohë quhej zakonisht letërsi shqipe me shkronja arabo-turke. Kjo letërsi kishte përmbajtje fetare, mbështetej tek dogma islame, te metafizika dhe fatalizmi dhe sillej në botën e misticizmit. Me tematikën dhe idetë e saj kjo letërsi ishte idealiste, prapanike dhe u shërbente interesave të huaja duke forcuar dhe duke u dhënë krah pushtuesve dhe feudalëve të vendit. Në anë tjetër, letërsia me shkronja arabo-turke duhet të gjejë vend të caktuar në historinë e letërsisë shqipe, si dhe në historinë e gjuhës shqipe, posaçërisht në dialektologjinë shqiptare³.

Gjuha e asaj letërsie nuk mund të bëhej gjuhë e shkrimit as e shqiptarëve të besimit musliman, sepse me atë gjuhë nuk trajtohehin punë dhe probleme të mëdha të popullit shqiptar sikundër ishin ato të periudhës së Rilindjes. Rilindja kombëtare vuri para shqiptarëve në ato turbullira të kohës detyra të dorës së parë të ekzistencës së tyre si komb: njëherë përpara tyre shtrohej detyra të çlirohen nga zgjedha e rëndë e pushtuesit osman, e prej saj rridhnin probleme e obligime të shumta në plan të ngritjes së ndërgjegjes kombëtare e të li-

1) A. Kostallari, *Mbi disa veçori strukturore e funksionale të gjuhës letrare shqipe të kohës sonë*, në «Studime filologjike», 1970, 2, f. 3.

2) *Po aty*, f. 10.

3) Diskutim rreth kumtesës së N. Alpanit, «Ndikimet e gjuhës dhe të letërsisë turke në gjuhën dhe letërsinë shqipe», në Konferenca e dytë e studimeve albanologjike, III, f. 311-315.

dheshin ngushtë me popullin, duke nxjerrë nga burimet e tij forcat prore këndëllese, që t'i bënin ballë luftës së egër kundër pushtuesit, duke u frymëzuar nga qëndrimi i tij stoik e trimëror në mbrojtje të trojeve të tij.

Rezultatet e mëdha që u arritën në kohën e Rilindjes në fushën e gjuhës me të gjitha karakteristikat e saj, me prirjen e vazhdueshme konverguese të varianteve letrare shqipe, nuk gjetën shprehjen e tyre, sepse në vilajetet që pas vitit 1912 u integruan në bashkësinë shtetërore të Jugosllavisë, mungonin kushtet për një krijim e zhvillim të kulturës më elementare në gjuhën shqipe. Kontributi i shqiptarëve të krahinave që përfshiheshin në vilajetet e përmendura, në veprën e madhe të Rilindjes kishte karakter të qëndresës së armatosur kundër pushtuesit dhe në fushën e kulturës dhe të afërimit të gjuhës letrare shqipe, në punë të ndërveprimit, bashkëveprimit midis varianteve letrare, — për arsye të ditura nuk mund të ishte kontribut në përpjekjet e faktorëve kulturorë në procesin e formimit të gjuhës sonë letrare.

Pas 1912-1918, në kushte të reja historike-shoqërore, shqiptarët që banonin në Jugosllavi, nuk mundnin të shtinin në përdorim gjuhën shqipe, arsye për të cilat ata nuk morën pjesë në punën e konvergencës së përgjithshme gjuhësore. Ndonjë përpjekje sporadike individuale që shqipja në atë periudhë të përdorej në korrespondencën individuale nuk mund të peshonte në lëvizjen e madhe të gjithë inteligjencës shqiptare për afirmim të kulturës së saj dhe për vënjen në pah të vlerave pozitive popullore.

Letërsia me shkronja arabo-turke vazhdoi në kushtet e saja specifike të jetojë në përpjekje anakronike të ndonjë hoxhe a dervishi, e larguar si gjithherë nga trualli i popullit, nga problemet shoqërore reale si dhe nga shqetësimet e detyrat e tij historike. Në anë tjetër, nga pikëpamja thjesht gjuhësore shkrimet e asaj letërsie kanë rëndësinë e tyre, sepse na dalin të vetmet dokumente gjuhësore të kohës. (Emni Vehbije i Tahir Efendi Boshnjakut, 1835; *Mevludi* i Tahir Efendi Popovës nga Vuçitërnë, nga fundi i shekullit XIX, veprat e Rexhep Vokës nga Tetova, fundi i shek. të kaluar dhe fillimi i këtij tonit; «*Divani*» i Hilmi Maliqit të Rahovecit)⁴. Gjuha e letërsisë me shkronja arabo-turke ishte e trazuar me elemente të gjuhëve orientale të sjella në shqipen nëpërmjet turqishtes, por ajo, sikundër u tha më parë, me që na dilte e shkruar vetëm në atë letërsi, pasqyron shkallën e zhvillimit të ligjërimeve shqiptare të këtyre anëve me të gjitha karakteristikat e tyre e që nuk mund të mos ta ketë rëndësinë e vet në historinë e dialektologjisë shqiptare.

Në një kohë të shkurtër, gjatë Luftës së parë dhe të dytë botërore që shqipja u përdor në shkollat fillore dhe në të mesmet, nuk kishte se si të shtrohej çështja e madhe e gjuhës letrare. Në ata pak vjetë, gjatë Luftës së dytë botërore, që në Kosovë dhe në Maqedoninë Perëndimore u hapën shkollat në gjuhën shqipe dhe punoi shqip administrata, u përdor bashkëvarianti letrar verior i mesëm. Dihet se

4) Hasan Kaleshi, *Prilog provucavanju arbanaske knjizevnosti iz vremena Preporoda*, në *Godisnjak* — I, Balkanoloski Institut /Sarajev/, f. 361-386.

kuadri mësimor i shkollave fillore kishte mbaruar Normalen e Elbasanit, që në shumicën dërmuese përdornin gjuhën e mesme a variantin letrar verior të mesëm.

Nga fundi i Luftës së dytë botërore, pikërisht në vitin 1944, u botua një libër që përmbledhonte disa monografi, që rrihnin të shpjegojnë disa nga problemet akute të gjuhës letrare shqipe, si dhe vetë çështjen e madhe të gjuhës sonë letrare. Atje ngrihej teza mbi themelimin e gjuhës letrare të gegëvet, e cila nuk pati mbështesë dhe nuk u miratua as u kuptua nga shkrimtarë e lëvrues të gjuhës shqipe; teza e pangegërishtes i binte ndesh prirjes së përgjithshme konverguese të varianteve letrare të shqipes. Ngjallja e disa formave tashmë të vjetëruara gramatikore, siç është participi i adjektivuar, bie fjala *i lani, i palani, i shkrueni, i punuemi*, dhe paraqitja e pretendimit që ajo lagje adjektivësh të merreshin e të shtiheshin në gjuhën letrare, të themi më saktë në variantin letrar verior — ishte shfaqje e një koncepti anakronik, që në efektet e tij të fundit kërkonte të hiqej dorë nga çdo përpjekje për njësimin e gjuhës letrare shqipe. Kjo tezë, sikundër dihet, pretendonte në këtë epërsi mbi dy variantet e tjera: të bashkëvarianteve letrare veriore: atij të mesmit dhe atij skajor. Ngritja e këtij pretendimi, përkundër tendencave dhe prirjes konverguese të varianteve letrare shqipe, — njihej shfaqje e një ndërmarrjeje që nuk i jepte krah bashkëveprimit ndërdialektor dhe nuk i favorizonte përpjekjet, procesin e stabilizimit dhe vendosjen përfundimtare të gjuhës njësore shqipe, me që kërkonte veçimin dhe konstitucionalizimin e prerë të pangegërishtes letrare, duke arritur në përfundimin fatalist se «sikundër shkabën e flamurit e kemi me dy krerë, ashtu edhe gjuhën e kombit do ta kemi me dy kryedialekte». (S. Riza, shqiponja dhe shqipja, në Përpjekja shqiptare 1936/1, f. 31; Çështja gjuhësore në tri monografina albanologjike, Tiranë 1944, f. 223).

Anët pozitive të pangegërishtes, si na del te autori i saj, duken sheshazi te elementet që e bëjnë atë shumë të afërt me koinenë jugore, në plan të drejtshkrimit, në fushën e fonetikës, të gramatikës e të fjalëformimit.

Pas Luftës së egër e të rëndë katërvjeçare, në të cilën edhe shqiptarët e atyre anëve dhanë kontributin e tyre duke marrë pjesë aktive në të me sakrifica, në rendin e ri shoqëror që pas saj u vendos në bashkësinë e re të popujve të saj, ndër të drejtat e para që shqiptarët zunë të gëzonin, ishte edhe hapja e shkollave të profileve të ndryshme në gjuhën shqipe. Gjuha e shkollave dhe e administratës vazhdoi të mbetet bashkëvarianti letrar verior i mesëm, po ai variant i gegërishtes që në kohën e luftës shtihej në përdorim në ato pak shkolla dhe në administratën.

Varianti letrar verior, i mesmi, që po përdorej në shkolla, në shtypin e përditshëm dhe në atë periodik, në administratën, si dhe në të gjitha mekanizmat zyrtare të Krahinës, në punën e drejtshkrimit, nuk mund të hiqte dorë menjëherë nga shumëformësia e gjuhës letrare, që në instancë të fundit nuk i jepte krah konvergjencës gjuhësore dhe përpjekjes që të çonte në vendosjen e njësisë njëformëshe të gjuhës së përbashkët letrare. Problemi i madh i njësimimit të gjuhës së përbashkët letrare shqipe, që ishte krejt e natyrshme në ata

vjetët e parë pas çlirimit, nuk shtrohej në plan të parë të veprimtarisë kulturore shkencore. Arësyet duan kërkuar në mungesën e pamjaftueshme të ekspertëve të gjuhës që ishin të kënaqur me ç'ishte arritur në punën e gjuhës, prandaj çështja e njësimit të gjuhës së përbashkët letrare nuk i shqetësonte. Zhvillimi spontan i gjuhës së përbashkët letrare ishte rruga e saj e natyrshme për ta, që një ditë do të çonte në vendosjen e njësisë njëformëshe të gjuhës letrare shqipe. Ata harronin që në proceset e zhvillimit historik dhe në punën e përcaktimit të normës dhe kristalizimit të gjuhës letrare, faktor gjithëherë i pranishëm është ndikimi subjektiv; në luftën shumëvjeçare e shpeshherë të rreptë për vendosjen e gjuhës letrare serbokroate deri në fitoren e saj përfundimtare, rolin kryesor të saj e luajti Vukë Karaxhiçi; është vështirë ta mendosh formimin e një gjuhe letrare që të mos t'i jetë nënshtruar këtij apo atij ndikimi subjektiv të shoqërisë përkatëse.

Duke u rritur vazhdimisht ngritja e kuadrove të arësimit fillor e të mesëm, këto quadro nuk mund të pajtoheshin më me lëkundjet drejtshkrimore që po dukeshin, duke çuar kështu në dy lagje pikëpamjesh në fushën e drejtshkrimit të gjuhës letrare. Inteligjenca e atëhershme nuk mund të shikonte, pra, një lëkundje që sa vete po zgjerohej në punën e drejtshkrimit të letrarishtes dhe intuitivisht ndjente nevojën e madhe të ndikimit mbi të të faktorit subjektiv, që në emër të shoqërisë, si rregullues, normalizues i gjuhës letrare, t'i priste hovin procesit të vetvetishëm a spontan të variantit letrar në përdorim. Kujdesi i madh ndaj stabilizimit të normës së gjuhës letrare kombëtare në Shqipërinë e re, trajtimi i shpeshtë e sistematik i problemeve të gjuhës letrare kombëtare, që shërbente si forcë e gjallë dhe që ndihmonte me të madhe e fuqimisht ecjen përpara të shoqërisë socialiste, nuk mund të mbetej pa ushtruar ndikim, me gjithë pengesat dhe vështirësitë e kohës, mbi procesin konvergues gjuhësor që në instancë të fundit ishte ndikim në përpjekjet e kuadrove të arësimit e të kulturës që kultivonin kulturën gjuhësore dhe përhapnin shprehjen e gjuhës letrare në rininë shkollore të fshatrave e të qyteteve të Kosovës dhe të viseve të tjera të Jugosllavisë.

Problemit të drejtshkrimit të gjuhës letrare shqipe ju kushtua një mbledhje në nëntor të vitit 1952 (në Prishtinë), me këtë rast u trajtuan disa çështje të ortografisë shqipe, për të cilat në praktikën e përditshme të variantit tonë letrar, nuk kishte një mënyrë njësore e shkrimit. Pika kryesore e drejtshkrimit mbi të cilën u këmbyen mendimet në mbledhjen e parë të ekspertëve të gjuhës, përveç të tjerave ishte përdorimi i gjysmëzanores ë në gjuhën letrare shqipe, për shkrimin e së cilës largoheshin pikëpamjet e gjuhëtarëve. Për problemin gjithnjë akut të gjuhës letrare shqipe, të shtruar në mbledhjen e përmendur, thuhej sa vijon: «Me qenëse pakica kombëtare shqiptare në RFPJ flet një dialekt të gegnishtes, gjuha e shkrimit për ne nuk mund të jetë veçse gegënishtja», («Përparimi», 1955, 1/2, f. 14).

Në konkluzionet, në të cilat u përmbledhën diskutimet që u bënë në mbledhjen e përmendur të 1952-së, Komisioni prej nëntë vetash, në emër të delegatëve të mbledhjes së gjuhëtarëve dhe letrarëve e

punonjësve të tjerë të kulturës së shqiptarëve të atyre anëve, për drejtshkrimin e shqipes letrare në formë porosie, propozoi sa vijon:

...Gegënishtja e përdorun ndër ne në pjesën e saj më të madhe, është tashmë e përcaktueme si për kah trajtëfjalët, ashtu për kah drejtëshkrimi, si shifet kryesisht në të përkohëshmen «Jeta e re». Prej pikave ku nuk mbretnon ende një njajtësi e plotë, më të randësishmet, mbas mendimit t'anë janë këto që vijojnë:

1) Trajta *jam shkue, jam ardhë* etj. duhet të mënjanohet si prodhim i njëj evolutive partikulariste.

2) Gjithashtu kosovarizmat *po vijka, po shkojka* e tjera, në vend të *ardhka, shkueka, bleka* etj. janë për t'u mënjanohet si prodhim i njëj evolutive partikulariste.

3) Komisioni është i mendimit që trajtat e imperfektit vepruer *punonja* dhe *punojsa* të lejohen me u përdorë krahas, simbas parpëlqimit të shkrimtarit.

4) Detyrimi i përtardhun: *kam me pasë* mund të përdoret vetëm gabimisht në vend të kohës së përtardhun (fatur) *do të kem*.

5) Komisioni rekomandon gjithashtu që akordimi logjik, për shembull *shtetet e mëdhej* të lejohet me u përdorë *shtetet e mëdha*.

6) Krahas me trajtat *libër i shkruem, letër e shkrueme*, duhet të përdoren trajtat *libër i pasun, letër e ndrydhun*.

7) Janë të drejta vetëm trajtat: *kam shkruë, kam folë, kam ndejtë* etj. e jo *kam shkruem* ose *shkruajtë, kam folun, kam ndejtun* etj.

8) Përsëritja pleonastike e njëj objekti — emëni i pashquem — si për shembull: *e bleva një pulë*, është gabim (njizani). Kur objekti është emën i shquem shumica prej gjashtë kundër treve rekomandojnë mbajtjen e pleonizmit vetëm atëherë kur objekti emën i shquem vjen para foljes, për shembull: *librin e lexova*, kështu që mbas kësaj shumice do t'ishte gabim me shkruë: *e lexova librin*.

9) Foljet që n'infinativ mbarojnë me «*ye*» e me «*a*» në vehtën e tretë t'aoristit mbarojnë me «*u*», për shembull: *kthye-ktheu, kërcyer-kërceu, la-lau*.

10) Janë të drejta vetëm orthografinat «*mundësi*», kurse *i mundshëm*, e «*mundëshme*» (me fjalë të tjera prej dy ë-ve postonike që vijnë mbas theksit tonik, e parafundit bije).

11) Janë të drejta vetëm orthografinat *këndue* etj.

12) *Me lëvrue, lëkurë, me lëvdue, me lëshue* janë ortografina të drejta.

13) Janë të drejta orthografinat: *i haptë, i lagtë, i përbashktë* etj. e jo *i hapët, i lagët, i përbashkët*.

14) Janë të drejta orthografinat: *i vetëm, e vetëme, punë, punëtuer, kangë, kangëtar*.

15) Me një shumicë prej pesë kundër katër janë të drejta vetëm orthografinat: *liris, Jugosllavis* etj.

16) Komisioni me shumicë prej 7 mbi 2 rekomandon drejtshkrimet e pronarëvet: *t'im, t'and*, me apostrof dhe përdorimin e njëj «*i-e*» në nominativ; për shembull: *libri i im, motra e jote*.

17) Mbetet për diskutim t'anë e t'onë për njësin e mashkullores... Kur shikohen me kujdes të veçantë disa nga pikat e konkluzioneve të dala nga Mbledhja e 1952-së, bien në sy menjëherë dy rryma

që ortografinë e gegërishtes letrare e përudhnin në drejtime të ndryshme: njëra përpiquej që ajo të shkonte, duke u përputhur qoftë edhe vetëm në punë të drejtshkrimit, me gjuhën letrare kombëtare, që shtihej në përdorim në të gjitha fushat e veprimtarisë krijuese të shoqërisë socialiste të Shqipërisë së re; ish-in ata përkrahës të vetëdijshëm të vijës konverguese të gjuhës letrare shqipe, që nesër do ta kishin të gjithë shqiptarët; lagja tjetër e gjuhëtarëve dhe e punonjësve të tjerë në punë të kulturës nuk shihnin rëndësinë historike të tezës që karakterizohej nga përpjekjet që mbi baza dialektore të ndërtohet një gjuhë njëformëshe letrare shqipe; ata mendonin që gjuha letrare shqipe duhet të ketë një zhvillim të lirë e spontan; një palë tjetër e kësaj teze perspektivat e gjuhës letrare i shihnin në zhvillimin e dalluar e të prerë të gegërishtes letrare nga «toskërishtja», sikundër thoshnin ata.

Ana pozitive e kësaj Mbledhjeje qëndron në faktin, që duke u krijuar kushtet dhe mundësitë, problemi i gjuhës letrare po shtrohej vazhdimisht dhe po përkoheshin shtigje të drejta e efikase që gjuha letrare e shqiptarëve në Jugosllavinë e re, duke u stabilizuar e duke u bërë gjuhë e njësishtme, të kryejë një rol të madh shoqëror në ngritjen e masave shqiptare në bashkësinë e atjeshme.

Pas pesë vjetësh, në vitin 1957, prapë u shtrua puna e ortografisë së gjuhës letrare shqipe (Prishtinë, 30-31 maj 1957). Në rekomandimet, që porosiste Mbledhja e gjuhëtarëve thuhej shprehimisht... «Mbas shqyrtimit të gjithanshëm e pik për pikë të secilës çashtje të parashtruar në referatet e tue pasë parasysh përfundimet e Mbledhjes së parë, kjo Mbledhje pat për qëllim së pari me thjeshtue sa të jetë e mundun ortografin shqipe, por gjithnji tue u kujdesë që të mos cenohet aspak karakteri shkencor i saj. Për shembull, në lidhje me ë pazane, mbledhja qe e mendimit që ajo të përdoret vetëm aty ku është e domosdoshme. Nji qendrim i këtillë për ligj vetëvehten e jep dorë zhvillimit të gjuhës bashkëkohore tue qenë në përputhje të plotë me ortoepin, rrugë kjo që medoemos evolucioni i gjuhës do të kalojë nëpër të për me mbërrijtë zhvillimin e vet të fundit» (Përparimi, 1957/6, f. 375).

Mbledhja e gjuhëtarëve dhe e punonjësve të arësimit e të kulturës, e 1957-ës, mori në shqyrtim e trajtoi një numër të madh çështjesh nga të gjitha kategoritë gramatikore të shqipes: së dyti, u propozua që ë-ja pa zë të hiqet nga të gjitha pozicionet ku ajo del e pathekse, bie fjala: *randësi* rekomandohet *randsi*; jo *mundësi* po *mundsi*; jo *punëtuer* por *puntuer*; jo *kangëtar* por *kangtar*; nuk lejohej të përdorej imperfekti asigmatik: *punonja* a *punoja*, por vetëm *punojsha*.

Mbështetja vetëm e vetëm në ortoepinë, si shprehen gjuhëtarët në konkluzionet që i nxorën nga Mbledhja ku merrnin pjesë punonjës të arësimit dhe të kulturës, u binte ndesh edhe fort, prirjeve kryesore të zhvillimit të mëtejshëm të gjuhës letrare shqipe dhe të drejtshkrimit të saj. Është e vërtetë se parimi themelor i drejtshkrimit të gjuhës sonë mbështetet në shqiptimin më të përgjithshëm të saj, por krahas me to rrihet që në shkrim të ruhet njësia e trajtave të pjesëve të ndryshme të ligjëratës, me fjalë të tjera të ruhen morfemat fjalëformuese. «Thjeshtimi», si shprehen përpiluesit e konkluzioneve të Mble-

dhjes së përmendur të gjuhëtarëve dhe punonjësve të kulturës, sipas nesh, synonte në punë të trajtimit të problemeve gjuhësore një rrugë që, sikundër thamë, nuk përputhej me vijën tradicionale të ndjekur nga inteligjenca shqiptare që nga Rilindja e këtej.

Kundër tendencave diverguese të atyre konkluzioneve dhe reko-mandimit të tyre u ngritën reagime, e ndër të parat në «Përparimin», 1958/7-8, u botua artikulli: «A ka gjâ mâ punë në ortografinë e shqipes»⁵. Në atë punim të shkurtër, autori ngrihej kundër konceptit që synon të ecet në rrugë që dialektet letrare shqipe i largojnë njërin nga tjetri.

Këshillimi i tretë i lëvruesve të gjuhës shqipe, i arësimtarëve dhe intelektualëve të tjerë rreth problemeve të drejtshkrimit të gjuhës letrare shqipe, zhvilloi punimet e tij pikërisht më 14, 15, 16 janar 1963. Në Mbledhje merrnin pjesë, sikundër u tha, lëvrues dhe profesorë të gjuhës ndër shkolla të mesme, përfaqësues redaksish të revistave dhe të fletoreve të ndryshme të Kosovës, të Maqedonisë, të Malit të Zi dhe të Beogradit.

Dokumenti — *Ortografia e gjuhës shqipe* (Prishtinë, 1964) që u përgatit një kohë të gjatë para Mbledhjes si dhe pas saj nga një komision ekspertësh të gjuhës, është dëshmi e mirë se studimi i gjuhës letrare shqipe kishte arritur si nga sasia, si nga cilësia në një shkallë të mirë dhe se funksioni i saj shoqëror sa vete e po merrte dimensione të gjera në masat e popullit shqiptar (në Jugosllavinë e pasluftës). Dokumentin e karakterizojnë rrahja e një kompleksi problemesh nga fusha e drejtshkrimit të gjuhës letrare shqipe dhe nga ana tjetër, orientimi që do të marrin zgjidhjet e çështjeve drejtshkrimore me synime konverguese, që në instancë të fundit favorizojnë zgjidhjen pozitive të gjuhës letrare shqipe, duke përfunduar në të ardhmen në një fizionomi njëformëshe.

Nga kjo pamje e shkurtër mbi historikun e drejtshkrimit të gjuhës letrare shqipe, nga kujdesi e interesimi i shoqërisë që ajo të studjohet e të përpunohet gjallërisht, si fenomen shoqëror që është, gjuha po bëhet mjet i fuqishëm në punën e ndërtimit të gjithanshëm të shoqërisë. Intensiteti i zhvillimit të saj dhe orientimi që merrte ajo në drejtim të konvergencës me variantin letrar gjuhësor, vareshin nga faktori subjektiv: nga kushtet që sa vete e po krijoheshin duke u vënë në plan të parë aftësimi i gjuhës letrare shqipe, që me efikasitet e shpejtësi t'u përgjigjet nevojave në fushën e veprimtarisë krijuese të shoqërisë.

Pas një kohe jo të gjatë, në kushtet që sa vinin e po krijoheshin duke u thelluar e zgjeruar ditë për ditë, në vitin 1968, me inisiativën e Institutit albanologjik dhe të Katedrës së gjuhës dhe të letërsisë shqipe u bë Konsulta e përfaqësuesve të arësimit, të kulturës, të shkencës e të publicistikës të shqiptarëve në Jugosllavi, në të cilën u aprovua kërkesa që gjuha letrare kombëtare shqipe e kohës sonë të merret e të zbatohet edhe nga shqiptarët e atjeshëm. Edhe pse atë kohë nuk shihnim mundësinë e përhapjes së shpejtë të gjuhës së një-

5) Idriz Ajeti, *A ka gjâ ma punë në ortografinë e shqipes*, «Përparimi», 1958/7 — 8 f. 471-476.

sishme letrare shqipe, ngulmi me të cilin u shtrua çështja e saj nga ekspertë dhe nga përfaqësues të tjerë të pranishëm në Konsultë, disponimi i rezervë të tyre të përdorin gjuhën e përbashkët letrare shqipe, na jepte shpresa të mëdha se me të miratuar, ajo do të përhapet shpejt në shkolla, në botime dhe në programe të emisioneve të radios e të televizionit.

Vitin pasues 1969, redaksitë e të gjitha ndërmarrjeve botuese zunë të zbatojnë vendimin e marrë në Konsultën e gjuhës, duke botuar dhe ribotuar libra shkollore në gjuhën letrare shqipe; gjuhën letrare e shtinë në përdorim në të gjitha botimet zyrtare, në shtypin e përditshëm dhe atë periodik, si dhe në botimet shkencore.

Vetëm Enti i botimit të librave shkollore që nga viti 1969, kur zuri ta përdorte në botimet e veta gjuhën letrare shqipe, botoi më se 500 tituj librash shkollore me një tirazh prej më se 5 milion ekzemplarësh. Edhe krijimtaria artistike, me përjashtime fare të vogla, shkruhet e botohet në gjuhën letrare shqipe; në përhapjen e gjuhës letrare shqipe, faktor me rëndësi të dorës së parë del sidomos shtypi i përditshëm. Dyqindmijë nxënës të shkollave fillore të Krahinës lexojnë shprehjen e shkruar dhe ndëgjojnë tingullin e fjalës letrare nga mësuesit e tyre; truall i përshtatshëm realizimi të gjuhës letrare shqipe janë 25 mijë nxënës të shkollave të mesme. Vatra të rëndësishme të zotërimit të gjuhës letrare shqipe janë edhe fakultetet dhe shkollat e larta dyvjeçare pedagogjike të Universitetit të Prishtinës, ku mësojnë në letrarishten më se 8 mijë studentë të rregullt.

Faktor i dorës së parë në punën e përvetësimit të gjuhës letrare, paraqesin mjetet e komunikimit; radio dhe televizioni; në krahinë ka 45 mijë radioaparate të regjistruara dhe 60 mijë televizorë, në qoftë se gjysma e tyre janë pronë e shqiptarëve të Krahinës, del se 50 mijë familje me nga shtatë anëtarë që bëjnë 350 mijë banorë, dëgjojnë fjalën në gjuhën letrare shqipe.

Disponimi pozitiv i të gjithë faktorëve për ta zgjidhur drejt gjuhën letrare shqipe, entuziasmi i të gjitha kategorive që atë ta shtien në përdorim, guximi i madh i të gjithëve ta shkruajnë e ta flasin atë, është garanci se procesi i përhapjes dhe i zotërimit të gjuhës letrare shqipe, në fazën e saj të dytë, do të bëhet me një ritëm shumë më të shpejtë se sa mund të mendohet.

